

KITAP TANITMA

Yrd. Doç. Dr. H. Yunus APAYDIN*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/907),
(İHTİLAFUL- ULEMA), Tânik ve Tâlik. Subhî es-Samerrâi,
Beyrut-1985, 1. baskı, (290 sayfa + fihristler)

İslam Hukukunun teşekkül dönemi, daha sonra hâkim olan durgunluk ve taklidin aksine, serbest hukukî görüş serdedebilme açısından oldukça hareketli ve canlıdır. Bu itibarla, teşekkül dönemindeki mevcut hukukî görüşlerin bilinmesinin, günümüzde yapılacak İslam Hukuku araştırmalarına oldukça önemli katkılar sağlayacağı açıktır. Belki de bu sayede, çeşitli sebepler yüzünden, yaşama ve geliştirilme şansı bulmuş sayılı hukuk ekollerinin görüşlerine alternatif olan görüşlerin varlığını bilme ve bunların neler olduğunu görme imkanı kazanmış olacaktır.

İşte, tanıtımını yapmak istediğimiz kitap, özellikle yazarının henüz taklid dönemi başlamadan, hiç değilse kökleşmeden önce yaşamış olması sebebiyle, teşekkül dönemindeki hukukî görüşleri, mümkün olduğunca, objektif ve tarafsız olarak ihtiva eden bir eser hüviyetindedir. Objektif ve tarafsız diyoruz, çünkü, hukuk ekollerinin sistemli bir yapıya kavuşturulmasından sonra hilafiyat alanında yazılan eserler, genelde, bir ekolün (mezhebin) görüşlerini tercih etme ve destekleme diğer ekollerin görüşlerini tenkit etme amacıyla yazıldığı için, büyük ölçüde subjektif olmaktadır pek kurtulamamıştır. Diğer taraftan, bu hilafiyat kitapları, daha ziyade, sadece, kurumlaşmış ve yerleşmiş ekollerin kurucularının, hatta bazan, bunlardan sadece birkaçının görüş ve gerekçelerini konu edinmiştir. Böyle olunca, diğer alternatif görüşler, bir anlamda, unutulmaya terk edilmiştir. Bu eser ise, Ebu Yusuf (ö. 182/798), Muhammed (ö. 189/805) ve Şâfiî (ö. 204/819) gibi, ilk kuşaktaki büyük hukukçuların eserleri hariç tutulacak

(*) E.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

olursa, bilebildiğiniz kadarıyla, bu alanda yazılan ve günümüze ulaşabilen ilk eser sayılabilir. Bu arada, Mervezi'ye çağdaş sayılabilecek Taberi'nin (ö. 310/922) İhtilâfu'l-Fukahâ'sı ile Tahâvî'nin (ö. 321/933) İhtilâfu'l-Fukahâ'sını zikretmek gerekir.

Tahkik eden (muhakkik), bu kitaba yazdığı mukaddimede, yasaklanan ve yasaklanmayıp serbest bırakılan ihtilafın ne tür ihtilaflar olduğunu kısaca açıkladıktan sonra, hilafiyat alanında yazılmış otuz kadar eseri kronolojik sırayla zikretmiş ve daha sonra, yazarın hayatı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, Nisabur'da doğan Mervezi, Semerkand'a yerleşmiş ve fıkhı, daha ziyade, Şafiî alimlerden tahsil etmiştir. Bu arada, daha sonraki alimlerin, Mervezi hakkındaki kanaatlerine yer verilmiştir. Mesela, Hatîb Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), «Mervezi, sahabenin ve daha sonrakilerin ihtilaflarını en iyi bilenlerden birisidir» şeklindeki sözleri, bu eserin hilafiyat alanındaki değerini de göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Tahkik eden, daha sonra, bu eserin Mervezi'ye nisbetinden bahseder ve yazma nüshası hakkında bilgi verir. Buna göre, eserin tek yazma nüshası, Konya Yusuf Ağa kütüphanesinde bulunmaktadır. Tahkik eden, kitapta bazı konuların olması gereken yerlerden başka yerlerde bulunduğunu, bunun istinsah hatasından veya ciltleme esnasındaki bir karışıklıktan dolayı olabileceğine işaret ederek, kendisinin bunları yerli yerine koyduğunu ifade eder.

Bütün bunlara ek olarak, tahkik eden, kitapta geçen hadisleri ve sahabe âsârını tahrir etmiş, yine kitapta geçen şahıslar hakkında çok kısa hal tercemesi vermiş ve bunlar için ayrıca indeks hazırlamıştır. Bunun yanında, kitapta zikredilen birçok görüşlerin, daha sonra yazılan Muhallâ, İsrâf, Mabsût ve Muğni vb. gibi mufassal eserlerdeki yerlerini dipnotta göstermiştir. Bütün bunlardan sonra, tahkik edenin bir hayli emek çektiğini ve bunun tabii bir sonucu olarak da, kitabın ciddi bir çalışmanın ürünü olarak neşredildiğini söylemek herhalde kadirşinaslık olur.

Kitabın özelliklerine geçmeden önce, onun yazılış tarzı ile ilgili bir noktaya işaret etmekte fayda vardır. Kitap, müellif tarafından bizzat kaleme alınmamış, belki de o dönemin adeti olarak, rivayet yoluyla yazılmıştır. Kitabın râvisi, Mervezi'nin öğrencisi İbrahim b. Mahmud en-Nisabûrî olup, Nisabûrî'den nak-

leden de Ebu'l-Fadl Sâlih b. Muhammed b. Şâzân'dır. Bu itibarla, kitapta geçen «Ebu'l-Fadl der ki» şeklindeki ifadeler bu şahsa ait olmakta ve Mervezî'nin görüşleri ise, «Ebu Abdillah der ki» veya «Ebu Abdillah'tan şöyle bir rivayet vardır» şeklinde ifade edilmektedir.

Eserin ilk bakışta dikkat çeken özelliği, konuya, sürekli olarak Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) görüşünü zikrederek başlamasıdır. Bunun sebebini tam olarak tesbit edebilmiş değiliz. Ancak, bir çok konuda Süfyân'ın görüşlerini tercih ettiği göz önüne alınınca, bunun sebebi, bir ölçüde anlaşılabilir. Mervezî'nin eseri bu yönüyle, özellikle Süfyân-ı Sevrî'nin fikhî görüşlerini tesbit açısından büyük bir öneme sahiptir. Hatta, eserin en orijinal tarafının bu olduğu dahi söylenebilir .

Kitabın kıymetini artıran hususiyetlerinden birisi de, sadece yaşayan dört mezheb imanının yani Ebu Henife (ö. 150/767) Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşlerini zikretmekle iktifa etmeyip, bunlar yanında, Evzâî Süfyân-ı Sevrî, Ebû Ubeyd (ö. 224/839), İbn Ebî Leylâ, İshak b. Râheveyh (ö. 238/852), ve Ebû Sevr (ö. 240/854) gibi büyük fakihlerin birçok meseledeki görüşlerini ihtiva etmesidir. Gerçi, bu fakihlerin görüşlerine, Mu-hallâ, Mecmû', Muğnî vb. gibi geniş (ansiklopedik) eserlerde yer verilmektedir. Fakat, bu görüşler tabi olunabilecek alternatif görüşler olarak değil, daha başka amaçlar için zikredilmektedir. Halbuki Mervezî, bu fakihlerin görüşlerini belirttikten sonra, eğer o konuda kendine ait farklı bir kanaati yoksa, çoğu zaman bu görüşlerden birini tercih ettiğini açıkça ifade etmektedir. Nitekim, eser okunduğu zaman, Süfyân'ın, Malik'in, Şâfiî'nin, Ebu Ubeyd ve diğerlerinin görüşünü benimsediği konular görülecektir. (Msl. bkz. s. 34, 35, 39, 56, 70, 112,113,115,138, 149, 213...). Ancak, özellikle Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed'in diğer fakihlerden ayrıldıkları konulardaki görüşlerin hemen hiç benimsememiştir. Bunun sebebine aşağıda işaret etmeye çalışacağız.

Burada, görüşlerden birini tercih ederken kullandığı bazı ifadelerle yer vermek istiyoruz. Msl. «Ahmed'in görüşü bana daha sevimli (Kavlu Ahmed ehabbu ileyye)», «Ben, Süfyân ve Ahmed'in görüşüne meylediyorum» (. 22), «Süfyân'ın görüşünü beğendim» (s. 56, 110) vb. gibi.

Ayrıca, zikrettiği görüşler hakkındaki kanaatini de zaman zaman açıklar. Msl. «Şâfiî'nin bu konudaki görüşü kayı (sağlam) değil» (s. 211); «Bu hususta kıyas, Ebu Sevr'in görüşüdür» (13); «Sahih görüş, Mâlik'in görüşüdür» (s. 132); «Bu görüş benim hoşuma gitmiyor» (s. 47) vb.

Bunlar yanında, Tâvus (ö. 107/724), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Meymûn b. Mehrân (ö. 117/735), Hammâd b. Ebî Süleymânî (ö. 120/738) vb. gibi tâbiûn âlimlerinin ve sahâbenin görüşlerine de şıklıkla yer verir. Mervezî, fakihlerin görüşlerini belirttikten sonra, onların gerekçe gösterdikleri ayetleri (ayetler sayıca çok az), hadisleri ve sahâbe âsârını zikreder, (msl. bkz. s. 59, 103, 138, 159, 170, 239, 250, 270) Bir çok yerde özellikle Ahmed b. Hanbel'in tazîf ettiği (zayıf saydığı) hadisleri belirtir (Msl. bkz. 30, 55, 226...) Bu kabilden olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in şu sözüne yer verir: «Havf (korku) namaza Hz. Peygamber'den rivayet edilen hangi hadise göre kılınırsa kılınırsın, kifayyet eder. Ne var ki, ben bu konuda sâbit bir hadis bilmiyorum» (s. 57). Bunun yanında, bazan, zikredilen hadislerin senedleri hakkında kendi kanaatini de belirtir. (Msl. bkz. s. 269, 275) Ö

Biraz önce Mervezî'nin zaman zaman diğer fakihlerden birinin görüşünü tercih ettiğini, zaman zaman da onlardan farklı görüşleri sürdüğünü belirttik. Burada karşımıza Mervezî'nin konumunu tesbit problemi çıkıyor. Acaba, Mervezî bir mezheb müntesibi midir, yoksa, görüşleri devam ettirilmeyen müstakil bir müctehid midir? Her ne kadar diğer eserlerini görmeden bu konuda kesin bir şey söylemek pek mümkün olmasa da, bu eserdeki tutumundan hareketle müstakil müctehid sayılması mümkün gözükmektedir. (Mervezî'nin kendine mahsus görüşleri için bkz. s. 27, 31, 33, 39, 51, 53, 54, 63, 68, 71, 86, 90) Tercihleri için bkz. s. 34, 38, 72, 149, 212... Mervezî birkaç yerde «Ashabımız» ifadesini kullanmışsa da, bununla yalnızca bir ekol müntesiplerini değil, genelde Malik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Sevr'i kastedmiştir. (bkz. s. 34-35, 224, 228, 240, 253). Bunu da rey ehline tavır koymak ve kendini hadis ehlinde olduğunu belirtmek amacıyla yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, birçok yerde Şâfiî'nin eski görüşlerini dahi zikredip bunlardan vazgeçtiğine işaret etmesine (msl. bkz. s. 29, 59, 103, 138, 151, 159, 170, 239, 250, 276) rağmen, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed'in ismini pek anmayıp (eğer gözümüzden kaçmadıysa, Ebu Hanife ismi iki defa, Nu'man ismi üç defa, Ya'kub (yani Ebu Yu-

suf) ismi iki defa Muhammed ismi bir defa zikredilmiş), onlardan ısrarla «Ashab-ı rey» diyerek bahsetmesi bu ihtimali desteklemektedir. Eger, Ebu Hanife'nin bir meseledeki görüşü, Ebu Yusuf ve Muhammed'in görüşünden farklı ise, «htelefe ashab-ı rey (Ashab-ı rey görüş ayrılığına düştü)» dedikten sonra, Ebu Hanife'nin görüşünü verirken, «Kebiru ashab-ı rey (Ashab-ı rey'in büyüğü) der ki» veya «Şeyhu ashab-ı rey (Ashab-ı rey'in şeyhi) der ki» şeklindeki ifadeleri kullanır. Ebu Yusuf ve Muhammed için, «Sâhibahu (onun iki arkadaşı)», Züfer için de «Ba'du ashab-ı rey (Ashab-ı rey'den biri)» ifadesini kullanır. Elbetteki, bu tavrın tahlilini burada yapmak mümkün değildir. Ancak, şu kadarını belirtelim ki, bu durum, o dönemlerde özellikle Ebu Hanife'ye karşı, pek olumlu olmayan, hatta «antipatik» denebilecek bir gözle bakıldığını göstermektedir. Nitekim, daha önce, Şâfiî ve Buhârî (ö. 256/870) de, eserlerinde Ebu Hanife'nin adını pek fazla anmamışlar, bunun yerine «Kâle ba'du'n-nâs (Adamın biri dedi ki)» ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Diğer taraftan, Ebu Hanife'nin de bu durumun farkında olduğunu gösteren ilginç bir rivayet vardır. Rivayete göre (eğer rivayet sahih ise), Ebu Hanife, talebelerinden Züfer (ö. 158/775) ile Yusuf es-Semtî Basra'ya gidecekleri zaman, onlara «Basra'ya vardığınız zaman, sakın hemen bir halka kurarak Ebu Hanife der ki diyé söze başlamıyasınız, yoksa orada fazla tutunamazsınız!» şeklinde bir tavsiyede bulunmuştur. Gerçekten de, bu tavsiyeye uymayan Yusuf Semtî orada fazla kalamamış, Züfer ise, orada kalabilmiş ve alimlerin ilim meclislerine katılmıştır. Züfer, onların kendi görüşlerini, onların bilmedikleri gerekçelerle destekledikten sonra, «Bakın, burada bunlardan daha güzel başka bir görüş daha var» diyerek, kimin görüşü olduğunu söylemeksizin Ebu Hanife'nin görüşünü zikredip gerekçelendirmiş; bu görüşün onların hoşuna gittiğini görünce de, hemen bu görüşün Ebu Hanife'ye ait olduğunu söylemiştir. Bu durumda onlar da, «Bu güzel bir görüştür, kimin söylediği önemli değil» demek zorunda kalmışlar ve Ebu Hanife'nin görüşünü almışlardır. (Bkz. M. Z. Kevseî, Lemehâtu'n-Nazar, Kahire 1368, s. 19). Öyle sanıyoruz ki, Ebu Hanife'ye karşı takınılan bu «olumsuz» tavrın psiko-sosyal sebeplerinin tesbit ve tahlili, ilginç bir araştırmaya konu teşkil edebilir.

Diğer taraftan Mervezi, «Ehlu'l-Medine (Medineli âlimler)» ve «Küfiyyûn (Küfeli âlimler)» gibi genel ifadelere yer verir ve birincisiyle, genelde, Rebiatu'r-Rey (ö. 136/753), Yahyâ b. Saîd (ö. 143/760), Ebu'z-Zenâd (ö. 174/790) gibi Medineli alimleri;

ikincisiyle de, daha ziyade, Şureyh (ö. 78/697), İbrahim Nahâf (ö. 96/714), Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120/738), Şa'bi, Abdullah b. Şübrüme (ö. 144/761), Hasan b. Sâlih (ö. 167/783), ve Şüreyk (ö. 177/793) gibi Kufeli âlimleri kasteder.

Son olarak, tanıtımını yapmaya çalıştığımız kitabın, hacim itibariyle pek büyük olmamakla beraber, fıkın teşekkül dönemindeki görüşlerin tesbiti açısından önemli olduğunu bir kez daha tekrar edip, yazarını rahmetle, tahkik edip neşredenî de şükranla analım.